

ӘОЖ 343.24

Б.Р. Таубаев

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, қылмыстық құқық, қылмыстық іс жүргізу және криминалистика кафедрасының докторанты, Қазақстан, Алматы қ.

E-mail: t_bauka1114@mail.ru

Пенитенциарлы қауіпсіздікті қамтамасыз етудегі еңбектің ықпалымен байланысты жазаның рөлі

Аңдатпа. Мақала пенитенциарлы қауіпсіздікті қамтамасыз етуде еңбектің ықпалымен байланысты жазаның рөлін анықтауға арналған. Сотталған адамдардың еңбегі, қылмыстардың факторлар превенциясы сияқты қарастырылады.

Түйін сөздер: пенитенциарлық қауіпсіздік, қылмыстық-атқару құқығы, түзеу-тәрбиелеу жұмыстары, еңбек, сотталғандар, бас бостандығынан айыру.

Қолданыстағы заңнамалар мен ведомствалық нормативті-құқықтық актілер, өкінішке орай «пенитенциарлық қауіпсіздік» деген түсініктің мәнін аша алмайды, бұл дегеніміз оның доктриналық анықтамасына жүгінуді қажет етеді. «Пенитенциарлық қауіпсіздікті» әдеби тілде қылмыстық-атқару құқық түсінігі ретінде қарау ұсынылған, бұл – қылмысты-атқару құқық қатынастары шеңберінде, субъектілері адам, қоғам және мемлекет қатысатын заңды қауіпсіздік бөлігі. «Пенитенциарлық қауіпсіздік» – бұл дегенің сотталғандардың өмірге деген қажетті қызығушылығы, заң мен моральдық тұрғыда қорғалуы, сол сияқты әртүрлі жазаға кесілген сотталған адамдар тарапынан шығатын қауіп-қатерлер мен қауіптіліктерден адам құқығының, қоғам мен мемлекеттің қорғалуы [1].

Қауіпсіздік адамның әлеуметтік өмір мен өмірге аса қажетті қызығушылықтарының қорғалу жағдайы сияқты, қоғам мен мемлекеттік қауіпсіздікке жетуге арналған шараларымен тікелей байланыста тұрады. Қауіпсіздікті қамтамасыз ету қандай да бір құралдарды пайдалануға, қауіп-қатерлер мен қауіптілікті бағалауға негізделген. Қауіптіліктің қауіп-қатері айқын болған сайын оларды болдырмас үшін оған қарсы тұратын күш көлемі, құралдар мен әдістер соғұрлым көп болуы қажет. Қауіп-қатер

мен қауіптіліктің болуына нақты градациялары анықталғанда, қауіпсіздікті қамтамасыз ететін шаралар мен оған ұқсас қимылдар қолдану қажеттілігіне негізделеді [2].

Қылмысты атқару құқықтар құралдары пенитенциарлық қауіпсіздікті қамтамасыз ету үшін жеткіліксіз екені көрініп тұр. Қылмыстық-атқару, қылмыстық-құқықтық, қылмыстық істер жүргізу және криминалогиялық саясаттардың барлық ағымдары бір жерге шоғырланып-жұмылдыруын қажет етеді. Сонымен қатар пенитенциарлық қауіпсіздікті қамтамасыз ету үшін қылмысты-атқару құқығының мейлінше базалық мүмкіндігі бар екенін мойындау қажет.

Төніп тұрған қауіп-қатердің болуы мүмкін жағдайда әртүрлі деңгейдегі қоғамдық қауіпсіздікті іс жүзінде қамтамасыз етеді. Сонымен, еңбектің әсерімен байланысты бас бостандығынан айыру мен альтернативті жазаның орындалуы кезінде түзетуге әсер ететін түрлі құралдардың жиынтығы пенитенциарлық қауіпсіздікті әртүрлі деңгейде қамтамасыз ететінін айтуға болады, ол олардың мақсаттарымен бір бағытта екендігін есептен шығармайды.

Қылмысты атқару заңнамасы өзінің принциптерінің бірі ретінде жаза мен түзету әсерлерінің қосылу принципі ретінде бекітеді. Қазақстан Республикасының қылмыстық-атқару

жүйесінде сотталғандарды тәрбиелеуде, бірден бір тиімді құрал ретінде еңбекке аса мән береді. Оның үстіне сотталғандардың түзелу санасына баға беретін негізгі сапалы белгі ретінде қолға алынған. Жазаны еңбек сияқты түзету құралымен байланыстыру принципі барлық жазаларды қолданыла бермейді. Еңбекті қолдану жазалары өз алдына түрлі жазаларда өтеуде пайдаланылады, оның көбісі еңбекпен әсер ету, атап айтқанда: түзеу жұмыстары, міндетті жұмыстар, мәжбүрлі жұмыстар [3].

Сотталғандардың түзелуіне және қайта тәрбиеленуіне бағытталған еңбекпен түзеу әдістері альтернативті жазалардың тарихында едәуір көзге түсетіндей орын алады. Қазақстан Республикасының қылмысты-атқару инспекцияларына түзеу-тәрбиелеу жұмыстары басты рөлде тұр. Олардың негізгі міндеттері: сотталғандарды түзелу жолына түсіру, қайта тәрбиелеу, ол дегеніміз сотталғандарды жазаның ықпалымен іс-әрекеттерін және мінез-құлықтарын жақсы жағына өзгерту. Бұл сотталғандардың қоғамға, мемлекетке, заңға, ережелерге және қоғам өміріне түсінікпен қарауына, сол сияқты қылмыс жасамауға тәрбиелейді.

Қылмыстық атқару заңында жазалаудың бар мақсаты әлеуметтік шындықтың орнына келуін, сотталған адамның түзелуін және олардың өмірде басқа қылмыс жасамауын қамтамасыз ету. Еңбекке қатыстыра отырып, сотталғандарды тәрбиелеудің тиімді бір мақсаты – «сотталғандарды түзелу жолына түсіру және қайта тәрбиелеу». Сотталғандарды еңбекпен түзеу ең күшті тәрбиелеу факторы болып танылған [4].

Еңбекпен тәрбиелеу мемлекетте ең қажетті фактор ретінде тек қажетті жағдайда ғана қолданылуы керек, оның ішінде мемлекет мүшелерін тәрбиелеу кезінде жазалардың тәрбиелік мәні бар екенін мойындау үшін, сотталғандарды қажетті жағдайда еңбекпен тәрбиелеу кезінде қылмыстық жазаның негізгі мақсатын анықтауға болады. Оның ішінде тәрбиеленуге қолданылған құралдың кез келген түрін, сонымен қатар сотталғандардың түзелуге деген мақсаты мен қылмыс жасамаудан бас тартуын алу керек. Қылмыскерлерге еңбекпен түзеу процестері кезінде қоғамға пайдалы жұмыстарының әсері пайдаланылады, яғни ол сотталғандарды жаман

қылықтары мен жағдайларын дұрыстауға көмектеседі. Бұл дегеніміз ұжымдық еңбек адамдарды қайта тәрбиелейді, адамның саналы жағын көрсетеді, оның ішінде тәртібін, орындаушылығын, ықыластылығын, жолдасқа деген мейірбандығын, ұжым алдында өзінің жауапкершілігін және ұжым үшін жанын салады деген авторлардың сөзін дұрыс деуге болады.

Заңгерлік әдебиетте қоғамға пайдалы еңбекке қажетті түрде пікір айтылған. Мұның өзін қазіргі кезде ешкімде теріске шығармайды.

Тәрбиелеу процесінің ең басты мақсаты – сотталған адамның ең қажетті қажеттілігі деп есептеу керек. Бұл жағдай орындалған кезде ғана, адамның қайта тәрбиеленуі деп есептеуге болады. Әлеуметтік жағынан еңбекке шыңдалуы сотталған адамның ресоциализацияланған бағытын қуаттайды.

Еңбекке қарағанда, күшейтілген, қатаң немесе жалпы режимнің кез келген жазаның орындалуын атқарған кезде оның мүмкіндігі еңбекпен түзеуге қарағанда шектеулі екенін артық бағалауға болмайды. Сотталған адамды түзеп немесе оны қоғамға пайдалы адам етуге кей кездерде құқықтарын шектеумен жазасын өткізу жеткілікті емес. Сол себепті сотталушылар жазасын өтеу кезінде, атап айтқанда, түзеу жұмыстары, міндетті жұмыстарға қатыстыру кезінде олардың тәрбиеленуіне байланысы әртүрлі тәрбиелік мәні бар шаралар қолданылады, әрине, олардың жұмысқа деген ынтасын қарау да қажет. Еңбектің тәрбиелік қызметін, оның ескертуінен жеке бөліп тастауға болмайды.

Ең қажеттісі – сотталғандардың девиантты минимизациялы жағдайы мен адамның еңбекпен түзеу кезінде альтернативті бас бостандығынан айыру жазасы тиімді екенін анықтау. «Пенитенциарлы еңбектің қасиетін түсіну үшін, еңбектің жалпы тағайындалу табиғатын түсінген жөн [5].

Көптеген адамдар жұмысты қажет етеді. Еңбек өмірдің ағымы мен адамзаттың өсіп-өркендеуі болып табылады. Бұл әлемде еңбек адамды өзін-өзі тануға, оның ішінде, өзін-өзі өсіп-өркендетуге көмектеседі. Өз заманында Вольтер еңбек бізді үш нәрседен: «Жамандық, еріншектік және қажеттіліктен қорғайды», – деп айтқан.

Еңбектің арқасында адам өзінен-өзі қоршаған ортаға бейімделеді, оны өз ырқына

көндіре біледі және бақылай алады. Еңбектің арқасында адам өзінің өмір сүру бағытын, өзінің жеке табиғатын, шығармашылық бағыт күшін және қолынан келетін жағдайларын өзгерте алады. Демек, еңбектің арқасында адам өзін-өзі шындайды, сол сияқты қоғамдық нормалар мен байлықтарды әлеуметтендіреді.

Әлеуметтендіру дегеніміз – адамның қоғамда немесе басқа да бір топта өзінің қоғамға деген өзінің әлеуметтік бағыт-бағдарламасын көрсете білуі. Еңбектің әлеуметтік стадиясы адамның пісіп жетілу жақтарының барлығын қамтиды. Ол әлеуметтік тәжірибесін ғана емес, өзінің ортасына белсенді түрде қатысқандығымен көрінеді. Осының арқасында ерекше көрініс мына жазаларға келіп тіреледі. Оның ішінде еңбекке міндетті түрде араластыру, оның жүрегінің мәні болатындықтан еңбекке араластырып жазалау ерекше мән береді [6].

Еріксіз жұмысқа сотты болған азаматтар, өзінің айыбын таза еңбекпен күзетсіз және ко-войсыз, бірақ жай қадағалаумен өтей алады. Еріксіз жұмысқа сотталған адамдардың іс-әрекеттері түзеу орталығының әкімшілігінің қадағалауында болады. Олардың міндеті – сотталған адамдардың іс-әрекеттерін қадағалау, тәрбиелеу орталығы мен жұмыс орындарында қадағалап отыру. Сырттан бақылау әдістері мен сотталғандарды бақылап отыру, сотталғандарға қарсы қылмыстардың болуымен қатар, қылмыстардың болуына қарсы тиімді құрал болып саналады. Қазіргі заманда еңбекке баулу сияқты альтернативті жаза қолдану аясын ұлғайту жағдайында қылмыс жасауға 18-45 жастағылар өздерінің белсенді екенін көрсетеді. Бұл жұмысқа деген қабілеті ең керекті кезі болып табылады [7].

Еңбекке қабілетті адамға еңбекпен түзеу, түзеу шаралары қолданылған кезде альтернативті бас бостандығынан айыру сияқты болады.

Сотталғандардың еңбекке араласуы олардың қылмыс жасауға деген ниетін өзгертеді. Оның ішінде адамзат жұмыспен қамтылып тұрған кезінде, оған басқа да бір қылмыс жасауға уақыты жоқ, агрессивті мінезді ешкімге көрсетуге мүмкіндігі жоқ, сол сияқты түрмеден қашу, жазаны өтеуде тәртіп бұзу шараларында қолдануға мүмкіндігі болмайды, ойлаған ойын іске асыру үшін «еңбек» қажетті шипа дәрісі болады.

Солай демекші еңбек – іс-әрекеттері тек қана тәрбиелік құрал емес, тәртіпті және құқықтық

бейімделуге тәрбиелейтін ішкі дүние. Еңбекті дұрыс және тиімді пайдаланған тек сотталған адамға ғана емес, тағы басқа адамдарға өте тиімді екенін ұмытпаған жөн. Дұрыс және пайдалы түрде ұйымдастырылған жұмыс, адамның дене және ойлау қабілеті сапаларына ықпал етеді әрі дамытады. Қарама-қарсы түрде алғанда сотталғандарға жұмыспен қамтылған кезеңдері оларға оғаш болып көрінуі мүмкін.

Кейбір адамдарға арнайы ескертулер болады. Оның ішінде сана сезімі жеткіліксіз, қылмысқа арнайы бара алмайтын адамдарға басқа да қылмыс жасауға жағдай бермейді.

Қазіргі заман жағдайында негізгі жазаға қарағанда, еңбекпен тәрбиелеу арқылы жазаны өткізу, соңғы қорытынды бойынша, пенитенциарлық қауіпсіздікті қауіпсіздендіруге көмектеседі.

Осылайша, пенитенциарлық қауіпсіздікті қамтамасыз ету міндеті қылмыстық, қылмыстық-атқару жүйесіне ортақ, ал жаза дегеніміз бұл салааралық шешу құралы болып табылады. Жазаның қажетті рөлі, еңбекке қатыстыру пенитенциарлық қауіпсіздікті қамтамасыз ету дегеніміз ең бастысы тиімді жұмысқа жегу болып табылады. Альтернативті жазаларды қолданған жағдайда жұмыста еңбекке қатыстырып түзеу жұмыстарын жүргізу өте тиімді болып есептеледі. Соның ішінде осындай жазалар адамның өз қауіпсіздігін қорғау, қоғамды қорғауда мемлекет қылмыстық заңдардың жеңілдеуіне көп үлес қосады. Еңбекке тартып тәрбиелеу жазасы дегеніміз шартты түрде соттағаннан немесе айып пұл салғаннан гөрі, шынайы альтернативті бас бостандығынан айыру болып табылады.

Әдебиеттер

1 Дементьев С.И. Лишение свободы: Уголовно-правовые и исправительно-трудовые аспекты. – Ростов-на-Дону, 1981. – 45 с.

2 Дуюнов В.К. Наказание в Уголовном праве России – принуждение или кара? // Государство и право. – 1997. – № 11. – С. 61 – 68.

3 Зубков А.И. и др. Пенитенциарные учреждения в системе министерства России: история и современность. – М.: Изд-во «Наука», 1998. – 172 с.

4 Катаева Н.А. Социальная работа в микрорайоне с подростками склонными к правонару-

шениям. – Киров: «Вят-слово», 1997. – 166 с.

5 Максимов А. Социология преступности: Кто есть кто. – М.: ЭКСМО, 1997. – 454 с.

6 Пищелко А.В., Белослудцев В.И. Психолого-педагогические проблемы укрепления законности органов исполнения наказания. – Домодедово: РИПК МВД РФ, 1996. – 83 с.

7 Социальная работа в пенитенциарной системе // Фирсов М.В., Студёнова Е.Г. Теория социальной работы. – М.: ВЛАДОС, 2000. – С. 201-217.

References

1 Dementiev SI Privatio libertatis: Accedit legem et labor proventus. – Rostov-on-Don, 1981. – 45.

2 Duyunov VK Poenam in criminatis legis Russia – violentia vel poenam? // Rem publicam et legem. – 1197. – № 11. – S. 61-68.

3 Alexander Zubkov et alia poenali institutions in Ministerio Russia: historia et recentissimorum. – Moscua: «Nauka», 1998. – 172 p.

4 Kataev NA Socialis opus in viciniam teenagers pronus ad delinquitur. – Kirov «Vyat-Verbi», 1997. – 166 p.

5 Maksimov Sociologiae Sceleratum: Quis suus ‘Quidam. – М.: Eksmo, 1997. 454 s.

6 Pischelko VULGATE Belosludtsev VI Et de iure ipsas poenas adipiscung elit. – Moscua: RANCENS Interior ministérium verbi, 1996. – 83 s.

7 Socialis opus in carcere system / / Firsov, MV, Studenova EG Theoria Social Work: Training, Manual. – М.: VLADOS, 20007 – S.201-217.

Б.Р. Таубаев

Роль обеспечения пенитенциарной безопасности в воспитательная работе

В данной статье рассматриваются пенитенциарная и социальная работы уголовно-исполнительной системы в Республике Казахстан.

Ключевые слова: пенитенциарная безопасность, уголовно-исполнительные права, воспитательно-исправительные работы, труд, осужденные, лишение свободы.

B.R. Taubaev

Of ensuring security prison in the educational work

This article explores the methods and the development of the penal system in Kazakhstan.

Keywords: the prison security, criminalized enforcement law, educational and correctional work, labor, convicted, custody.